

KUTLU DOĞUM HAFTASI
“HZ. PEYGAMBER
VE İNSAN ONURU”
SEMPOZYUMU

(19-21 NİSAN 2013)
KONYA

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI / 1044
İLMİ ESERLER: 165

Tashih:

Sedat MEMİŞ
Hacı Duran NAMLI

Grafik & Tasarım:

Abdullah PAÇACI

Baskı:

Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
(0312) 341 92 34

1. Baskı Ankara 2014

ISBN

2014-06-Y-0003-1044
978-975-19-6234-8

Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyonu Kararı
15.07.2014/34

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

2-ONURLU İNSANIN İNŞASINDA SÜNNETİN YERİ VE SAHABE ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. İbrahim TOZLU¹

GİRİŞ

Cahiliye; insan onurunun ayaklar altına alındığı, cehaletin kol gezdiği, medeniyetin, ahlakın, “insanlığın” arandığı tarihi bir süreçtir. Bu süreç tarihin gizemli bir devresi değildir. Erkeğiyle, kadınıyla, çocuğuyla, aile ve toplumuyla hatta ülke ve milletiyle insan haysiyetinin en kamil bir hayat tarzının doğum mahallidir. Arap Yarımadası, pek çok oluşumlara sahne olmuş, nice peygamberler orayı mekân tutmuştur. Yüce Yaratıcı ilahî mesajını son Peygamber Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) ile yeryüzünde ilan ederken, bu coğrafyada muazzam bir inşa faaliyeti olacağını da ilan etmiştir.

KAVRAM OLARAK ONUR

Onur kelimesi dilimizde insanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, haysiyet, izzeti nefis, saygının dayandığı kişisel değer, itibar anlamında kullanılır. Onurlandırmak kendisine saygı duyulan bir kimsenin, bir yere gelerek oradakileri mutlu etmesi, şeref lendirmesi; onursuzluk ise şerefsizlik ve haysiyetsizlik demektir.² Bu anlam Azerbeycan, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen ve Uygur Türk lehçelerinde de haysiyet, ar, namus, izzeti nefis şeklinde karşılık bulur.³ Onur, aslı Fransızca olan *honneur* kelimesinden⁴ dilimize girmiştir.

Onur Arapçada *الْمَعْدُ* (el-Mecd), *الشَّرْفُ* (eş-Şeref) *الْكَرَمُ* (el-Kerem) kelimeleri ile karşılık bulur.⁵ Bu üç kelimenin ortak noktası; kişinin asil, şerefli ve seçkin olmasıdır.

1 Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi (itozlu@erzincan.edu.tr).

2 Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, “Onur” md.

3 Ercilasun, Ahmed Bican, *Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I, 662

4 *Meydan Larousse*, IX, 556

5 bk. Râğıb el-İsbahâni, *el-Müfredât*, “k-r-m” md. (S. 646), “m-c-d” md. (S.702).

eş-Şeref kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmez; *el-Mecd* kelimesi "*mecîd*" şeklinde sıfatı müşebbehe olarak Allah Teâlâ,⁶ Kur'an-ı Kerim⁷ ve Arş⁸ ile ilgili zikredilir. *el-Mecd* "Allah hakkında kullanılırsa güzel sıfatlarla övülmüş, kullarına lütuf ve ikramı bol kılınmış"⁹ anlamına gelir. *el-Kerem* kelimesi her ikisine nispetle daha geniş bir kullanıma sahiptir. Zira aynı kelimenin Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ¹⁰, Kur'an-ı Kerim¹¹, Kirâmen Kâtibîn¹², melekler¹³, anne-baba¹⁴, kullar¹⁵, nebâtât¹⁶ hakkında *el-Kerim*, *el-Mükremîn*, *Kirâmen*, *Kerimen* gibi kalıplarla geçtiğini görüyoruz.

el-Kerem kelimesi "*Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, çok kerem sahibidir.*"¹⁷ mealindeki ayette geçtiği gibi Allah Teâlâ'ya nispet edildiğinde lütuf ve ihsanda bulunma anlamı ağırlık kazanır. Kullar hakkında kullanılırsa övülen davranışlar ve ahlaki

-
- 6 bk. Hüd, 11/73 "*(Melekler) dediler ki: Allah'ın emrine şaşıyor musun? Ey ev halkı! Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır (hamîdün), iyiliği boldur (mecîdün).*"
- 7 bk. Kâf, 50/1; "*Kâf. Şerefli Kur'an'a andolsun.*"; Burûc, 85/21; "*Hayır, o şerefli Kur'an'dır.*"
- 8 bk. Burûc, 85/15 "*Yüce Arşın sahibidir.*"
- 9 bk. Râgıb el-İsbehânî, *el-Müfredât*, "m-c-d" md. (S. 702).
- 10 bk. Rahman, 55/78 "*Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.*"
- 11 bk. Vâkıa, 56/77 "*O, elbette değerli bir Kur'an'dır.*"
- 12 bk. Abese, 80/16 "*Şerefli, takva sahibi yazıcıların.*"; İnfıtâr, 82/11 "*Şerefli üstün' yazıcılar.*"
- 13 bk. Enbiya, 21/26 "*Bilakis (melekler), lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır.*"; Zâriyât, 51/24 "*(Ey Muhammed!) İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin (meleklerinin) haberi sana geldi mi?*"; Yusuf, 12/31 "*Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir*" dediler.
- 14 bk. İsrâ, 17/23 "*Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.*"
- 15 bk. Furkan, 25/72 "*Ki onlar, yalan şahitlikte bulunmayanlar, boş ve yararsız sözle karşılaş-tıkları zaman onurlu olarak geçenlerdir.*"; Yâsîn, 36/27 "*Gir cennete! denildi. "Keşke, dedi, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikrama mazhar olanlardan kıldığını kavmim bilseydi!"; Hucurât, 49/13 "Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınız-dır."*
- 16 bk. Şuarâ, 26/7 "*Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki, biz onda her güzel (kerim) çiftten nice ürün-ler bitirdik.*"; Şuarâ 26/57-58 "*Ama (sonunda) biz onları (Firavun ve kavmini), bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve değerli bir yerden çıkardık.*"
- 17 Neml, 27/40.

meziyetleri anlatan sıfat olur.¹⁸ Bu bağlamda Müslim b. Halid ez-Zenci¹⁹ adlı ravisi nedeniyle zayıf hükmünü alan *كَرْمُ الْمَرْءِ دِينُهُ وَمُرُوَّتُهُ عَقْلُهُ وَحَسْبُهُ خُلُقُهُ* “Kişinin onuru dini, kişiliği aklı, asaleti şerefidir.”²⁰ rivayeti de kulun üzerinde görülen övgüye layık sıfatın, dinî özelliği haiz olması gerektiğini telmih eder niteliktedir.

ONURLU İNSAN KİMDİR?

Bu tebliğde “cömert olmak, iyi, ahlaklı, asil, şeref ve haysiyet sahibi” gibi anlamlar ihtiva eden ve yukarıda açıklamasını yaptığımız *el-Kerem* kelimesinin karşılığını *onur* ifadesi ile kullanmayı tercih ettik. Bu bağlamda “Onurlu insan” kavramına yüklediğimiz manayı *el-Kerem* kelimesi ile çerçeveleyerek bu bölümde irdelemek istiyoruz.

Onurun eşanlamlısı *el-Kerem* kelimesinden türetilen ve sıfat olarak kullanılan *kerim* ifadesine; insan şerefiyle bağdaşmayan ve her türlü kötülükten arınmış, değerli, izzeti nefis sahibi, asil, şerefli, seçkin ve cömert kimse anlamlarını yüklemek mümkündür. Dolayısıyla *kerim*, insanın özünde taşıdığı birtakım meziyetleri ihtiva eder. Türkçemizde erkeklere *kerim*, kızlara *kerime* adının verilmesi de bu tür bir meziyetin taşınması isteğinden kaynaklanıyor olmalıdır.

Meşhur dilci, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'ya (207/822) göre “Araplar kötülüğü yok etmek istediği her yerde *el-Kerim* sıfatını kullanır.”²¹ el-Askerî (425/1033) *el-Kerim* sıfatının Kur'an-ı Kerim'de; mağlup olmayan, her zaman üstün

18 bk. Râgib el-İsbahânî, *el-Müfredât*, “k-r-m” md. (S. 646).

19 Ebu Davud, Tirmizî, İbn Mâce'nin *es-Sünen* ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde nakilde buldukları ravi, ehl-i hicaz fukahâsından Müslim b. Halid ez-Zenci (179/795) hakkında el-Ukayli (*ed-Duafâ*, IV, 151) ve Nesâî (*ed-Duafâ*, I, 228) adı geçen ravinin zayıflığına hükmeder. İbn Hibbân'a göre (*es-Sikât*, VII, 448); Abdullah b. el-Mübarek, Müsedded, el-Humeydi ve eş-Şâfi, gibi âlimler, hatalı rivayetlerde bulunan Müslim b. Halid ez-Zenci'den rivayetlerde bulunmuşlardır. ez-Zenci'nin, Ebu Davud'a göre kesretü'l-galat (*ez-Zehebî, el-Kâşif*, II, 258), Buhârî'ye göre “münkerü'l-hadis/leyse bihi be'sün” (*ed-Duafâ*, I, 125; *et-Târihu'l-Evsat*, IV, 822) ve Yahya b. Main'e göre “leyse bihi be'sün” ifadeleriyle cerh edildiği görülmektedir. (İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 308). Zaman zaman ez-Zenci'nin rivayetleri metin itibarıyla hasen veya sahih hükmünü alsa da [bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnâûd), I, 81; II, 399; III, 156; V, 339; et-Tirmizî, *es-Sünen*, III, 582 (1286)] senet açısından zayıftır. Rivayetleri, İbn Ebi Hâtim er-Râzî'nin de isabetle kaydettiği gibi “Rivayeti mutâbat için alınır; tek başına ihticâc edilmez.” (bk. *el-Cerh*, III, 376).

20 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 365; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 123; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 136; *Şuabü'l-İman*, VI, 365; İbn Balabân, *el-Ihsân*, II, 232.

21 el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, X, 132.

olan anlamında Allah'ın zâtî²² veya ihsanı bol manasında fiilî²³ sıfatı olarak kullanıldığına dikkat çeker. İnsan davranışları bağlamında bu sıfatın güzel ve üstün kılınmış olma²⁴ manalarına geldiğine dair ayetlerden örnekler verir. İnsan onuruna *وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا* “*Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık*”²⁵ ayetini örnek gösterir. Aynı kelimeye hadislerde de üstün kılınma manası yüklendiğine “*إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمٌ قَوْمٌ فَأَكْرَمُوهُ*” “*Size bir topluluğun büyüğü geldiğinde ona ikramda bulunun*”²⁶ rivayetiyle işaret eder. *el-Kerim* sıfatını taşıyan insanın; cömertliği içinden geldiği gibi gönül hoşluğuyla ve hiç karşılık beklemeden yaptığını kaydeder.²⁷

Bu açıklamalardan onurlu insanın; hem Allah hem de insanlar katında şerefli, her türlü kötülükten arınmış, değerli, izzeti nefis sahibi, asil, seçkin ve cömert bir kimse olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Kur'an-ı Kerim bu sıfatı taşıyan Müslümanı Allah'tan hakıyla korkan kişiler arasında zikreder: *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ*

“*Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır.*”²⁸

İlk müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman (150/767), nesep ve ırkından dolayı toplum içinde ötekileştirilen, Mekke fethedildiğinde ezanı okumakla onurlandırılan Bilali Habeşi gibi bir sahabinin hayatını, ayette geçen *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ* = *Muhakkak ki en değerli olanınız...* ifadesini açıklarken örnek verir. Çeşitli kabilelerle tanışıp kaynaşmakta onun herkesin bakışları arasında Beytullah'ta ezan okumak suretiyle nesebin üstün kılınmadığına dikkat çeker.²⁹

eş-Şafii (204/819) insanların kadın ve erkek olarak yaratılmasını ve kendi aralarında kabilelere ayrılmasını, kişinin en değerli/onurlu olmasını akıl sahibi bulunmasına bağlar. Bu ayetten “Takva, ancak akıl sahibi olanlar üzerinde

22 bk. İnfıtâr, 82/6 “*Ey (kafir) insan! Kerim olan Rabbine karşı seni aldatan ne?*”

23 bk. Şuarâ, 26/7 “*Yeryüzüne bakmazlar mı, orada her türden nice güzel ve yararlı bitkiler bitirdik.*”

24 bk. İsrâ, 17/23 “*... ikisine de güzel söz söyle.*”

25 bk. İsrâ, 17/70.

26 Ebu Davud, *el-Merâsîl*, I, 347; İbn Mâce, *İsti'zân*, 2 (3712), (el-Elbâni, İbn Mâce'deki rivayet hakkında hasen hükmünü vermiştir. bk. *Silsiletü Ehâdisi's-Sahîha*, III, 203); İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, V, 234 (25584); et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 325; XI, 304; el-Beyhâki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 291.

27 bk. el-Askerî, *el-Furûk*, I, 175.

28 Hucurat, 49/13.

29 Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsir*, IV, 97.

söz konusu olur”³⁰ sonucunu çıkarır.

ez-Zemaşerî (538/1144), Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Mekke’nin Fethi’nde okuduğu hutbede insanlara “Sizden cahiliye ayıbını ve büyülenmeyi gideren Allah’a hamdolsun” diye hitap ettikten sonra فَالنَّاسُ رَجُلَانِ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ، وَفَاجِرٌ شَتِيٌّ هَبِيٌّ عَلَى اللَّهِ “İnsanlar iki türdür: Dindar; takva sahibi ve onurludur. Fâcir (utanmaz, şerefsiz) de hain ve alçaktır”³¹ hadisini îrad ettiğini hatırlatır. Kişinin onurlu olması ile takva sahibi bulunması arasında bağ kurar.³²

Fahrudin er-Râzî (606/1209) yukarıda geçen ayete “Takva sahibi olmak, kerem sahibi olmayı gerektirir. Kerem sıfatı takvayı peşinden getirir.”³³ demek suretiyle mükerrem (kerem sahibi olmak) ile muttakî (takva sahibi) olmanın birbirinden ayrılmaz iki özellik olduğunu ortaya koyar.

el-Kerim sıfatına yüklenen anlam ile *onur* kelimesinin geçtiği ayet ve hadisleri bir bütün olarak ele aldığımızda, başlıkta verdiğimiz “Onurlu insan kimdir?” Sorusunu, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ “İnsanların en şerefli olanı kimdir?” şeklinde sorulması bağlamında cevaplandırmanın yerinde olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabelerin bu sorusuna “أَتْقَاهُمْ” “En çok Allah’tan korkandır”³⁴ ifadesi ile cevap verir. Kelimenin ismi tafdil ile geldiğini dikkate alırsak, mükerrem ile muttakî arasında bir derecelemenin olması muhtemeldir. Ancak takva sahibi olmakla onurlu insan olmak arasında sıkı bir bağ vardır. Bu durum, insanın izzet ve şerefine Allah’a yakınlığı ile irtibatlı olması veya değerli insanın Allah katında onuru/şerefi olması şeklinde de özetlenebilir.

ONURLU İNSANIN İNŞASI

Onurlu insanın inşası bir gelişim sürecini gerekli kılar. Yüce Yaratıcı, insanın gelişimini kemale erdirmek için ilk insanın yaratılışından itibaren nebiler göndermiş ve insanlara rehberlik etme görevini onlara yüklemiştir. Onurlu insanın inşası tesadüfî bir zemine bırakılmamıştır. Bilakis rehberlerle edinilecek bilginin fert üzerinde tekamülü önemsenmiştir. Kısaca bu tekamüle ameli salih de denilebilir. Bir başka ifadeyle bunun adı, ferdin yaptığı amellerin Allah katında kabul edilecek seviyeye yükseltilmesi gayretidir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in gönderilmesinden önceki zaman dilimi cahiliye insanın

30 eş-Şafii, *et-Tefsir*, III, 1279.

31 Tirmizi, *Tefsiru sure*, 49/5 (el-Elbânî, hadisin sahih olduğunu kaydeder. bk. *Silsiletü Ehâdisi’s-Sahihâ*, VI, 451, 719; II, 1299).

32 ez-Zemaşerî, *Tefsir*, IV, 374.

33 er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVIII, 114.

34 Buhârî, *Enbiya*, 8, 19; Menâkıb, 1; *Tefsiru sure*, 12/2; Müslim, *Fedâil*, 168; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 431.

tekâmülü için bu sürecin bir parçasıdır. Cahiliye, onurun inşa edileceği medeniyet öncesi bir nevi hafriyat çalışması, sağlam bir binanın yapımı öncesi alt yapı kazısıdır.

a) Cahiliye Devrinde İnsanın Onur Arayışı

Cahiliye döneminde insan en önemli sınırı aşmıştır. İnsanın kul, Yaratıcısı'nın Allah olduğunu idrak etmemiştir. Yüce Yaratıcı "Son Peygamberi"ni göndermeden önce; Kısra'nın sarayındaki gibi taş sütunları yıkıp tarumar etmek, Semâve Vadisi gibi kupkuru yerleri gürül gürül akıtmak, Sâve Gölü misali³⁵ suları içe çekmek suretiyle mülkünde tasarrufta bulunmuştur. Gönderdiği son elçiyi "Peygamber" sıfatıyla en mükemmel insanın inşasında "*Âlemlere Rahmet Olarak*"³⁶ nitelemiştir.

Cahiliyenin karanlılığı temsil etmesi; insanın, tutum ve davranışlarında cahil kalması ve bilgisizce hayat sürmesi anlamına gelir.³⁷ Öyle bir hayat ki, kişi sefere çıksa yanına dört taş almakta, yolculuğu esnasında taş bulamazsa kumlardan tepelikler yapmakta hatta ona tapmaktadır.³⁸ Eğer bu yolculuk denizde ise yanında kerpiç ve tuğla bulundurmakta ve ondan medet ummaktadır.³⁹

Bu kendini bilmezlik, sosyal hayatta örf haline gelmiş; din, bir kavram kargaşasına dönüşmüştür. Mekkeliler "*Melekler, Allah'ın kızları*"⁴⁰, müşrikler "*Tanrıya yaklaşmak için putlara tapıyoruz*"⁴¹ diye kendilerine bir üst kimlik oluşturmaya çalışmaktadır. İnançlarında güçlü olduklarını iddia eden Hristiyanlar "*İsa, Allah'ın*

35 bk. Ebu Nuaym, *Delâil*, I, 96; İbn Kesir, *es-Sire*, I, 215, 217; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslam*, I, 35; el-Halebi, *es-Sire*, I, 120.

36 Enbiya, 21/107. (Bu tebliğde zikredilen ayetlerin mealleri Türkiye Diyanet Vakfına ait mealden alınmıştır).

37 Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu ad; İslam dininin cahiliyeden üstünlüğü anılırken "*Yoksa onlar (İslam öncesi) cahiliye idaresini mi arıyorlar?*" (Mâide, 5/50); aynı şekilde ehli beyte geçmişte olduğu gibi olumsuz davranışlarda bulunmamaları tavsiye edilirken "*Evlerinizde oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın.*" (Ahzab, 33/33) ve devrin özelliği olan taassup halini "*O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi.*" (Fetih 48/26) şeklinde beyan edilirken kullanılır. Öte yandan mesela Ebu Zer'in, Bilâl-i Habeşi hakkında "*Kara kadının oğlu*" şeklinde küçümsemesini kabul etmeyerek bu tür davranışı Hz. Peygamber'in "*Send e hâlâ cahiliye huyu yaşamaktadır.*" sözleriyle kınamasında (bk. Buhârî, İman, 22; İtk, 15; Müslim, Eyman, 38, 40, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXV, 341) ve Veda Hutbesinde "*Biliniz ki cahiliye işlerinden olan her şeyi ayaklarınızın altına almış bulunuyorum*" (bk. Müslim, Hac, 147; Ebu Davud, Buyû, 5; İbn Mace, Menasik, 76, 84) gibi hadislerinde cahiliyenin, İslam'a göre dini tutum ve davranışlarda kabul edilemez bir zaman dilimi olarak vurgulandığını görürüz.

38 Dârimi, *es-Sünen*, Mukaddime, 1 (I, 155).

39 İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, II, 270.

40 bk. Nahl, 14/57; Sâffât, 37/149; Zuhruf, 43/16; Tûr, 52/39.

41 bk. Zümer, 39/3; Şuarâ, 26/71.

oğlu"⁴², Yahudiler de "Hayır, Üzeyir Allah'ın oğlu"⁴³ diyerek içlerindeki haset ateşini dışa vurmaktadır. Bunu söylemekle insan onuruna güya değer atfetmiş olduklarını zannetmektedirler.⁴⁴

Yüce Yaratıcı, içinde buldukları bu durumu "Andolsun ki onlara 'Gökleri ve yeri kim yarattı' diye sorsan, mutlaka 'Allah' derler."⁴⁵ şeklinde açıklarken onların, kendini bilmezlik içinde bulduklarını teyit etmekte ama bir gerçeğin ilanını murad etmektedir. O da şudur: Son Peygamber'in şahsında tüm insanlık, insan onuruna yakışan bir duruş göstermeli ve şöyle demelidir: "De ki; İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzereyiz. Allah'ı tenzih ederim. Ve ben ortak koşanlardan değilim."⁴⁶

b) Kur'anı Kerim'de Onurlu İnsan İnşası

Onurlu insanın inşasında, şeref ve üstünlüğü ile örnek bir insan modelinin varlığından ve devamından bahsetmek gerekir. Zira inşa (أَنْشَأَ) kelimesi ilk defa yapmak, var etmek (icad ve ihdas) manasına geldiği gibi; yükseltmek, güzel yapmak ve ayağa kaldırmak, bir fiilin gerçekleştiğini ifade etme anlamlarına da gelir.⁴⁷ Bu bağlamda tebliğimizde onurlu insanın inşası derken, onu yoktan var etmek değil; insani değerlerle yükseltmek, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözlerinin üzerinde nasıl gerçekleşip gerçekleşmediğini anlamaya vurgu yapılmaktadır.

Hiç şüphesiz yaşadıkları hayat tarzları ve üstlendikleri tebliğ, tebyin ve tezkiye gibi sıfatlarla⁴⁸ insanı en kemal mertebeye yükseltecek olan nebilerin gönderilme sebebi, insanı onurlu bir hayata yükseltmek ve yaratılanlar arasında üstün sıfatlarla fark edilebilir kılmaktır.

Kur'an-ı Kerim insanın hangi özelliklerle ve neden yüceltildiğine işaret ederken şöyle der: *وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ* *"Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli*

42 bk. Mâide, 5/17; Tevbe, 9/30.

43 bk. Zuhruf, 43/15; Tevbe, 9/30.

44 Ayrıca bk. Râzi, *Mefâtiḥ*, XVIII, 520; Ebu Hayyân, *el-Bahrü'l-Muḥit*, VI, 332; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VII; 63.

45 Lokman, 31/25; Zuhruf, 43/87.

46 Yusuf, 12/108.

47 el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, XI, 287; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 170; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, I, 466.

48 bk. "Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size *Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resul gönderdik.*" Bakara, 2/151; ayrıca bk. Cuma, 62/2.

nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."⁴⁹

Buradan insana verilen üstünlüğün, çeşitli rızıklarla sağlandığını anlıyoruz. Ama asıl ayırt edici özelliğin "*İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğu ve bol nimet verdiği "Rabbim bana ikram etti" der.*"⁵⁰ beyanında olduğu gibi, ikrama layık olmakla onurlu insan duruşu arasında bir irtibatın olduğu görülür. Hatta bu durum "*Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım.*"⁵¹ uyarısı ile de bütünleştirilebilir.

Öte yandan *وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ "Kadınlar (Yusuf'u (a.s.) görünce) 'Hâşâ Rabbimiz! Bu bir beşer değil... Bu ancak üstün bir melektir!' Dediler."*⁵² ayetinde örnek verildiği üzere Yusuf (a.s.)'u gören kadınları hayrete düşüren, her ne kadar onun (a.s.) güzelliği ise de gerçekte "onurlu insan modeliyle" insanlara takdim edilmesidir.

Onurlu (Kerem sahibi) insan; Kur'an-ı Kerim'de kimi zaman *وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ "Onlara (davette bulunan) şerefli bir elçi gelmişti."*⁵³ ayetinde zikredildiği gibi bir melek veya *بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ "Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!" dedi.*"⁵⁴ ayetinde açıklandığı üzere de nebilere tabi olan bir ümmet örneği ile anlatılır.

Konuyu onurlu insan inşası bağlamında ele aldığımızda dikkati çeken husus; "kerim veya mükremîn" gibi aynı kökten türetilen kelimenin, üstünlük ifade eden özellikler için de zikrediliyor olmasıdır. Bu sıfatın Kur'an-ı Kerim'de *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ "Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır."*⁵⁵ şeklinde geçmesi hatta *ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ "(Allah zebânilere emreder): Tat bakalım. Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!"*⁵⁶ ayetinde olduğu gibi yine aynı kelime (kerim) ile anlatılması ve "onurunu kaybeden insan" için örnek verilmesi düşündürücüdür.

49 İsra, 17/70.

50 Fecr, 89/15.

51 İbrahim, 14/7.

52 Yusuf, 12/31.

53 Duhan, 44/17.

54 Yasin, 36/27; İbn Abbas, Mücahid ve Mukâtil'e göre burada zikredilen kişi Habibü'n-Neccâr'dır. (bk. el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 17; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 262)

55 Hucurat, 49/13.

56 Duhan, 44/49.

Sonuç olarak; onurlu insanın inşası kişiyi (kulu) Allah'a, peygamberlerine, meleklerine, ilahî kitaplarına yakınlaştırmaktır. Allah Teâlâ elçilerini bunun için göndermiş ve onları insanlığa örnek göstermiştir. Tîn suresinde zikredildiği üzere Sîna ve Mekke gibi güvenli yerlerde şehir hayatı insana örnek gösterilmiş ve “*İnsanı en güzel biçimde yarattık*”⁵⁷ denilmiştir. Böylelikle haysiyetini koruyabileceği ve çevresinde onurlu kulların bulunduğu bir atmosfer (dünya), insanoğluna geçici bir hayat olarak verilmiştir. Sonsuz (Ahiret) hayatı ise onun dünyadaki tutum ve davranışlarına bağlanmıştır.

ONURLU İNSANIN İNŞASINDA SÜNNETİN YERİ

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yaşadığı dönemin önceki milletlerde olduğu gibi bir süreç olduğunu ifade etmekle, tarihselci bir yaklaşımı kast etmiyorum. Bilakis bu süreci farklı kılan ve diğerlerinden ayırt eden “*Sünnet*” adıyla takip edilecek bir peygamberin yoludur. Ben bu tebliğimde projeksiyonu alttan yukarı tutmak suretiyle bir analiz yapmaya çalışacağım. İnancın pratiğe yansımaları Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatında bazı sahabe örnekleri ile irdelemeye gayret edeceğim.

İnsanoğlunun, her devirde birçok ideolojiyle çepeçevre kuşatılması kaçınılmaz olmuştur. Günümüzde de böyledir; inandığı değerleri uğruna nice Müslüman fertler, aileler, milletler, devletler şeref ve haysiyetleri ile onurlu bir duruş için mücadele eder. İnsanlık âleminin yaşadığı pek çok dram, ailevî problemler, kişilik ile ilgili sorunlara tek çözüm, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözleri, uygulamaları ve tavsiyeleridir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamalarının niteliğini gösterme bağlamında en güzel örnek sahabedir. Onların hayatını görmezlikten gelemeyiz. Hz. Peygamber (s.a.s.) onları bir ideoloji uğruna yetiştirmemiştir. Bilakis onurlarını yücelten özellikleri itibarıyla “insanlık için çıkarılmış mükemmel bir örnek” sıfatıyla onurlandırmıştır. Sahabe onurlu hayatları ile Peygamber yoluna sahip çıkmış ve sünneti nesilden nesle aktarmışlardır.

a) Dinin İnşasında “İnsan Peygamber”in Rolü

Din; ilahî bir sistem iken, insanlar arasından seçilmiş kullarla (peygamberlerle) anlatıldı. Son din İslam; Kur'an merkezli inanç fikrini, Sünnet ekseninde bir hayata yaydı. Bir “*insan peygamber*” şahsında yükseldi. Peygamber'in hayat tarzı “Sünnet, insan üzerinde Kur'an ahlakının yansımaları ve her alanda bir tezahürü”⁵⁸ oldu.

İslam; dinin kutsal kitabında vahyolunan bir peygamberin diliyle Hz. Muhammed (s.a.s.)'in öncelikle bir beşer olduğunu “*De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim.*”

57 Tîn, 95/4.

58 Erul, Bünyamin, *Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber*, s. 152 (IX. Kur'an Sempozyumu, 2006, Konya, Kur'an'da Ahlakî Değerler), Fecr Yay. Ankara 2007

(*Şu var ki*) bana, İlah'ınızın, sadece bir İlah olduğu vahyolunuyor."⁵⁹ gibi ayetlerle ilan etti. Peygamberinin insanlar içinden özellikle çıkarıldığını açıkladı: "(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik."⁶⁰ Hz. Peygamber, halkının/ümmetinin dertleri ile meşgul oldu; onları tebliğ, ta'lim, tebyin ve tezkiye ile onurlu bir hayata hazırladı.⁶¹ Dinin bütün esaslarını tamamladı; kendinden sonra içine ilaveler (bidat) yapılmasına asla imkân vermedi: "Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı beğendim."⁶² Din hayatının yerleşme sürecini, tüm din ve din mensupları içinde alenî olarak kemale erdirdi: "De ki: Haydi delillerinizi getirin! İşte benimle beraber olanların Kitab'ı ve benden öncekilerin Kitab'ı."⁶³ "(Ehlikitap:) Yahudiler yahut Hristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de."⁶⁴

Dinin inşasında bir "insan peygamberin" öne çıkartılmasıyla Allah'ın birliği (vahdaniyet) ispatlandı. Peygamber'in, insanlar arasından seçilmesiyle yaratıcı ile kul (Abd ve Ma'bûd) arasındaki fark ortaya konuldu. Peygamber insanların kendi diliyle dini anlattı. Tebliğ, ta'lim, tebyin ve tezkiye ile onurlu hayatın bir süreç olduğunu vurguladı. Dinin zaman içinde değişmesine veya değiştirilmesine sebep olabilecek bütün fizik imkanları ortadan kaldırıldı. Tüm din mensupları, "Haydi delillerinizi getirin!" denilerek bu hayatın içine çekildi; itiraz kapısını kapatıldı, kabullenme sağlandı.

Hz. Peygamber (s.a.s.) inandığı bu şerefli davasında bir eline güneşi diğer eline de ayı vermiş olsalar dahi bu yoldan vazgeçmeyeceğini daha peygamberliğinin ilk günlerinde ilan etmiş bulunuyordu.⁶⁵ Bu ilkeli duruş, dinî inancı perçinledi. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in söylemleri ile dinin ilkeleri arasında değişkenlik görülmedi. Peygamber'i görüp iman edenler (sahabe) ve Peygamberlik yılları boyunca nebevî hayat tarzı ile yetiştirdi.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefat ettiğinde Hz. Ebu Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer (r.a.) arasında yaşanan olay bu hayat tarzının önemli bir tezahürüdür. Mescid-i Nebi'de Hz. Ömer (r.a.) ayakta durdu. Hiç kimseden Hz. Peygamber (s.a.s.)'in öldüğünü işitmek istemez. Bir müddet sonra Ebu Bekir (r.a.) mescide girer. "Otur ey Ömer!" der.

59 Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

60 İbrahim 14/4. Ayrıca bk. Nahl, 16/36.

61 bk. Bakara, 2/151; ayrıca bk. Cuma, 62/2.

62 Mâide, 5/3.

63 Enbiya, 21/24.

64 Bakara, 2/111.

65 İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 266; es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünf*, III, 10; İbn Kesir, *es-Sîre*, I, 474.

İbn Hişam'ın (218/833) naklettiğine göre⁶⁶ Ebu Bekir (r.a.)'in sesini işitir işitmez sahabiler ona yönelir ve Ömer (r.a.)'in etrafından dağılırlar. Ebu Bekir (r.a.) ashaba: “Kim Muhammed’e kulluk ediyorsa -bilsin ki- O ölmüştür. Kim de Allah’a kulluk ediyorsa –yine bilsin ki- Allah ölmez.” sözleriyle hitap eder ve ardından “Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondandan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah’a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.”⁶⁷ mealindeki ayeti okur.

Ebu Hureyre (r.a.)'nin naklettiğine göre, Ömer (r.a.)'in ifadesi o gün yaşananları doğrular niteliktedir: “Vallahi ben o ayeti Ebu Bekir (r.a.) okuyunca anladım ki Resulullah (s.a.s.) vefat etmiştir.”⁶⁸ Onurlu duruşuyla o gün mescitte bir farklılık meydana getiren Ebu Bekir (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ahirete irtihalinden sonra ilk defa Kur'an'dan bir hüküm çıkartmayı da gerçekleştirmiş olur.

Ayetin tefsirindeki delalet savaştan gerisin geri dönmekten ziyade, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in davasından dönmemeyi işaret etmektedir ki, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in davranışı da bunu gösterir. Müfessirlere göre ayet; “Uhud Savaşında 'Peygamber öldü' şayiasının yayılması üzerine indirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in mabud değil kul olduğuna; eğer o, ölür veya öldürülürse Müslümanların zafiyet göstermemesi gerektiğine ve onun davasından vazgeçmemeleri icap ettiğine”⁶⁹ işaret etmektedir.

Mescid-i Nebi'de yaşananları, Peygamber'in sünnetinde onurlu bir insanın inşası bağlamında ele alırsak, İslam'ın bir doktrin (ilkeler, öğretilerden ibaret) olmadığını ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetini ihya ederken bir ideoloji kurmadığını söylememiz icap eder. Zira ideolojilerin en karakteristik özelliği, “belli varlıklara ve kişilere bağımlı

66 İbn Hişam, *es-Sire*, II, 656.

67 Âli İmran, 3/144.

68 Geniş bilgi için bk. İbn Hişam, *es-Sire*, II, 656; el-Beyhâkî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VII, 216; es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünuf*, VII, 585; İbn Kesir, *es-Sire*, III, 61; el-Kastallânî, *el-Mevâhib*, III, 567.

69 bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 421; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, III, 53; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 221; er-Râzî, *Mefâtiḥ*, IX, 17.

olması⁷⁰ iken, Ebu Bekir (r.a.) o günkü duruşuyla Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetini ihya eden onurlu bir insan modeli ortaya koymuş olmaktadır.

b) Sünnet, Sahabe Hayatına Ne Katmıştır?

Hz. Peygamber (s.a.s.)'i tanıyan ve ona tabi olmakla önemli görevler üstlenen sahabenin ayırt edici özelliklerini burada bir bir saymak elbette mümkün değildir. Ancak bu tebliğde sahabenin, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ve sünnetine tabi olmakla elde ettikleri ve sünnetin onlara kattığı bazı değerlerden örnekler vermek suretiyle, sünnetin sahabenin şahsında insan hayatına katacağı bazı değerlere vurgu yapmak isteriz:

1) Sünnet; Sahabeye İtidal Kazandırmıştır.

Sahabe; cahiliye devrini idrak etmiş ancak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in risaleti ile özünü kavramış bir nesildir. Deyim yerindeyse her türlü kötülüğü gördükten sonra iyilik ve hayır karşısında tam manasıyla Allah ve Resulünü kabul etmiştir. İmanları olaylarla-ayetlerle tescillenmiş, insanlık âleminde en müşkil hadiseler arasından seçilip çıkartılmışlardır.

Ebu Said el-Hudrî (r.a.)'den nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurur: *“Nuh ve ümmeti (kıyamet günü) gelir. Yüce Allah ona peygamberlik görevini (tebliğ) yaptın mı diye sorar. O da 'evet, yaptım' der. Bunun üzerine Allah Teâlâ ümmetine 'Size tebliğ yaptı mı' diye sorar. Ümmeti 'Hayır, bize hiçbir nebî gelmedi' derler. Allah Teâlâ, Nuh'a kendisine kimin şahitlik edeceğini sorar. O 'Muhammed (s.a.s.) ve ümmetinin, kendisinin tebliğ yaptığına şahitlik edeceğini' söyler.”* Râvî; Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bunu söylediikten sonra وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ *İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resul'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık.*⁷¹ ayetini okuduğunu ve *“Vasat, adaletli olmaktır.”* dediğini ifade eder.⁷² Ayette geçen vasat

70 Mesela Marx'a (1818- 1883) göre insanlar, hâkim konumda olanların mevkiini meşrulaştırmak ve korumak için birtakım şeylere inanırlar. Bu durumda yapay bir bilinçlilik meydana gelir. Fertler yanlış fikirler (ideoloji) ile donatılır. (bk. Ruth A. Wallace, Alison Wolf, Çağdaş Sosyoloji Kuramları S. 103-104; çev. Leyla Elburuz, Ramis Aras) Punto Yayıncılık, İzmir 2004) Şerif Mardin'e göre ise ideolojiler ikiye ayrılır: *a) Sert İdeolojiler:* Sistematik bir şekilde işlenir. Teorik eserlere dayanır. Seçkinlerin kültürleriyle sınırlıdır. *b) Yumuşak İdeolojiler:* İnsan davranışlarından çıkarılmış psikolojik bir süreçtir. Bir manada vaziyet alıştır; insanın tutumlarına göre değişir. (bk. Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, s. 14-15, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, 16. Baskı).

71 Bakara 2/143.

72 Buhârî, Enbiya, 3; Tirmizî, Tefsiru Sure, 2/143; İbn Mâce, Zühed, 34; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 295; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 32; IV, 13; İbn Balabân, *el-İhsan*, XVI, 199.

(الْوَسْطُ) kelimesi diğer sahih kaynaklarda da “*adalet*” anlamında zikredilir.⁷³ Müfessirler de bu manayı doğrular.⁷⁴

Sahabe insanlık için bir rahmet ve denge unsurudur. Hadiseleri en derinden yaşamıştır. Bunun bir sonucu olarak itidalin, güvenin simgesi olmuştur. Yukarıda geçtiği gibi Kur'an ve hadislerde zikredildiği üzere ifrat ve tefrit arasında vasat bir ümmettir.

Nitekim geçmişini hatırlayan bir sahabi, bir gün Allah Resulü'ne gelir ve şöyle der: “Ey Allah'ın Resulü! Biz cahiliye devrinde putlara ibadet ederdik. Evladımızı katlederdik. Benim bir kızım vardı. Çağırınca yanıma gelirdi. Kendisine seslendiğimde sevinirdi. Yine bir gün onu çağırdım. (Koşarak) yanıma geldi. Pek uzak olmayan, aileme ait bir su kuyusu yanına (birlikte) vardık. (Daha önceden hazırladığım) Kuyunun içine onu itiverdim. Son anında bana “Babacığım, babacığım” diye sesleniyordu. Bu sözler üzerine Resulullah (s.a.s.)'in gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Resulullah (s.a.s.) ile birlikte olanlardan biri “Hz. Peygamber (s.a.s.)'i hüznülendirdin” diyerek adama çıkıştı. Resulullah (s.a.s.) ona “*Dur, o en mühim gördüğü şeylerden bahsediyor*” dedi ve ardından aynı kişiye “*Yaşadıklarımı bana bir daha anlat*” buyurdu. Adam bir kez daha anlattı. Bu sefer Resulullah (s.a.s.), gözyaşları sakalını ıslatıncaya dek ağladı. Daha sonra adama şöyle buyurdu: “*Şüphe yok ki Allah, insanların cahiliye devrinde yapmış oldukları günahları bağışlamıştır. Bundan böyle sen de (güzel) amelini bırakma!*”⁷⁵

Sahabe sünnete tabi olmakla, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gerçekte ne demek istediğini idrak etmiştir. Sünnet bu bağlamda sahabileri basiret ve fetanet ehli haline getirmiş,

73 bk. İbn Battal, *Şerhu Sahihü'l-Buhârî*, XX, 5; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VIII, 172; el-Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, X, 341; el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VIII, 238.

74 Vasat; iki şeyin tam ortası anlamına geldiği gibi, ifrat ve tefritte, işlerde, ahlaki meziyetlerde, iki hasımdan birine hükmederken bir tarafa meyiletmeyecek düzeyde adaletli olmak ... gibi çeşitli manaları ihtiva eder. Geniş bilgi için bk. er-Râzi, *Mefâtih*, IV, 84; el-Kurtubi, *el-Câmi'*, II, 153.

75 ed-Darimi, *es-Sünen*, I, 153, (Mukaddime, 1) [ed-Dârimî bu rivayetiyle teferrüd etmiştir. İbn Ebi Hatim, ed-Darimî'nin hadis tahdis ettiği râvî Ebu'l Abbas Velid b. Nadr Remli Mesûdi'nin, râvî Meserret b. Ma'bed'den rivayette bulunduğu işaret eder. (bk. İbn Ebi Hatim, *el-Cerh*, IX, 19) Meserret b. Ma'bed ta'dilin en alt seviyesi olan mâ bihi be's (zararsız) sıfatıyla anılır. (Aynı *Şerhu Süneni Ebi Davud*, III, 261). Ebu Davud onun bir hadisini tahrir etmiştir. (bk. Ebu Davud, *Salat*, 107; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVIII, 303) Bu rivayete, el-Elbâni hasen sahih hükmünü verir. (Sahihu Ebi Davud, III, 282) Meserret b. Ma'bed'den hadisi nakleden el-Vazîn b. Atâ (v. 149/766) ise üzerinde konuşulan biridir; (el-Cüzecânî, İbn Sa'd gibi) zayıftır diyenler ile (Ebu Zur'a, İbn Main ve Ahmed b. Hanbel gibi) sikadır diyenler de vardır. (Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, IX, 325). el-Elbâni, ed-Dârimî'nin teferrüd ettiği bu rivayeti, İbn Mesud tariki ile gelen “*Ey Allah'ın Resulü! Cahiliye döneminde yaptıklarımızdan hesaba çekilecek miyiz?*” (bk. Buhârî, Mürteddin, I, Müslim, İman, 189, 190; Ebu Davud, Diyât, 25; İbn Mace, Zühd, 29) hadisini şahid getirerek nakleder. (el-Elbâni, *Silsiletü's-Sahihâ*, VII, 1162).

kendilerinden sonraki nesle neyi, nerede, nasıl ve ne zaman anlatabileceklerine dair zahir ve batında keskin bir anlayış sahibi yapmıştır.

2) Sünnet; Sahabeye Şahsiyet Kazandırmıştır.

Sahabenin terbiyesi, gelişmesi ve yetişmesinde sünnet; pek çok üstün meziyetler sağlamıştır. Bunlardan biri de yalan söylememektir. Yalan söylememek ferdin şahsiyeti ile ilgili bir meziyettir. Sahabenin şahsiyeti, Hz. Peygamber (s.a.s.) adına söz veya uygulamalarda yalan söylememekle yücelmiştir. Enes (r.a.)'in "*Size Resulullah (s.a.s.)'den rivayet ettiğimi ondan işitmişimdir. Zira biz (ashabımız) birbirimiz arasında yalan bilmeyen bir topluluğuz.*"⁷⁶ ifadesinden sahabenin içinde bulunduğu ve taşıdığı yüce ahlaki değeri anlamak mümkündür.

Sahabenin, asla yalan söylememe esası üzerine sünneti ikâme etmesini, Tebûk harbine katılmayan Ka'b b. Malik (r.a.)'in yaşadıklarından ve naklettiği uzun rivayetinde Ka'b b. Mâlik (r.a.)'in "*Ben ve arkadaşlarım yalan söyleyemezdik. Zira yalan söylersek daha öncekilerin helak olduğu gibi biz de helak olurduk.*"⁷⁷ anlatımından çıkartmak mümkündür.

Sahabenin adil olması (Udûl sahibi); sünnetin ihyası ve hadislerin rivayeti için en önemli ölçüdür. Hadislerin intişarı ancak doğru sözlü, yalan bilmeyen sika râvîlerle olmuştur. Peygamberliği süresince Resulullah (s.a.s.)'in sahabeyi doğru sözlü olmakla ve yalana başvurmamakla terbiye etmesinin sonucu, sahabeyi gören nesil de güvene dayalı bir atmosferde sünnetin inşasına tanık olmuştur. Nitekim daha sonra Ehl-i hadis sahih hadisi; "Adalet ve zabt sıfatını haiz sika bir râvînin şâz ve illetten uzak bir haberi muttasıl olarak rivayet etmesi"⁷⁸ şeklinde tanımlayacaktır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) sahabenin şahsında yalan söylememe erdemini, bir onur meselesi yapar. Malik b. Safvan'dan nakledilen rivayete göre sahabe; Hz. Peygamber (s.a.s.)'e "*Mümin korkak olabilir mi?*" diye sorar. Efendimiz (s.a.s.) "*Evet, olması muhtemeldir.*" diye cevap verir. "*Mümin cimri olabilir mi?*" diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.s.) yine "*Evet, olması muhtemeldir.*" diye cevap verir. Ancak "*Mümin yalancı olabilir mi?*" diye sorduklarında ise "*Hayır, mümin yalancı olamaz*" buyurur.⁷⁹

76 el-Hatib el-Bağdadî, *el-Kifâye*, I, 38.

77 et-Tirmizî, Tefsiru Sure, 9/17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 389; İbn Balabân, *el-İhsân*, VIII, 163.

78 el-Hâkim, *el-Medhal*, I, 36; İbnü's-Salah, *Mukaddime*, I, 11; İbn Cemâ'a, *el-Menhel*, I, 33.

79 bk. Mâlik, *el-Muwatta'*, Kelam, 19; el-Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, VI, 456. el-Aclûnî, rivayetin mürsel olduğunu söylerken [*Keşfu'l-Hafâ*, II, 127 (1921)] "*Yalan uyduranlar ancak Allah'ın ayetlerine inanmayanlardır.*" (Nahl, 16/105) mealindeki ayetle istişhâd eder.

Bir başka rivayette; Hz. Peygamber (s.a.s.) huzuruna gelen ve zina etmek için izin isteyen bir gence annesinin, kızının, hâlâsının veya kız kardeşinin zina eden biri olmasını sormak suretiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) onu kötülükten alıkoymuş ve elini göğsü üzerine koyarak kendisine dua etmiştir.⁸⁰ Hz. Peygamber (s.a.s.); gencin iç dünyasındaki samimiyeti tespit edip (iç gözlem) onurunu korumakla şahsiyetine değer vermiş, günahkârı değil günahı yok etmeyi hedef göstermiştir. Bu nebevî metot karşısında genç, ömrü boyunca sünnetin izinden ayrılmamıştır. Nitekim hadisi nakleden râvî, gencin artık bir daha harama yönelmediğini zikreder.⁸¹

Yalan söylememe özelliği, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şahsiyeti ile bütünleşen bir sünnettir. Nitekim Kureyş'in ileri gelenleri Resulullah (s.a.s.)'i öncelikle doğru sözlü olmakla tanımış ve “*Andolsun ki Muhammed konuştuğu zaman yalan söylemez.*”⁸² “*Biz senin doğru sözlü olduğunu tecrübe ettik.*”⁸³ demekten kendilerini alıkoymamışlardı. Hatta ona “*Muhammedü'l-Emin/Güvenilir Muhammed*”⁸⁴ sıfatını verip, aralarında hakem tayin etmişlerdi.⁸⁵

Peygamberlik öncesinde, insanlar bu meziyeti ayırt edici özellik olarak kabul etmekteydiler. Hz. Peygamber (s.a.s.), Habeş Necâşi'si Ashame'ye “*Aramızda nesebini, doğruluğunu, güvenilirliğini, iffetini bildiğimiz kişi*”⁸⁶ sıfatlarıyla tanıtılmıştı. İslam'ı tebliğ etmeye başladığında ve peygamberlik yıllarında ise Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabını “*Ben asla yalan söylemem*”⁸⁷ diyerek yetiştirmişti.

Tâbiün âlimleri; Hz. Osman (r.a.)'in şehit edildiği hicri 35 yılına kadar nerdeyse sahabe kavli (Haber) ile Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ifadesi (Hadis) arasında bir ayırım

80 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVI, 545; et-Taberâni, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, VIII, 168 (7679); el-Beyhâki, *Şuabü'l-İmân*, VII, 295; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 72; el-Heysemi, *Mecmeu'z-Zevâid*, I, 341 (543).

81 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVI, 545; et-Taberâni, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, VIII, 168 (7679); el-Beyhâki, *Şuabü'l-İmân*, VII, 295; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 72; el-Heysemi, *Mecmeu'z-Zevâid*, I, 341 (543).

82 Buhârî, Menakıb, 25; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 400.

83 Buhârî, Tefsiru Sure, 111; 26/6; Müslim, İman, 355.

84 İbn Hişam, *es-Sire*, I, 183; Ebu Nuaym, *Delâil*, I, 85; el-Beyhâki, *Delâil*, I, 90; Kâdi, İyâd, *eş-Şifâ*, I, 268 [(Kâdi İyâd, مُطَاعَةٌ أَمِينٍ “O orada sayılan, güvenilen (bir elçi)dir.” (Tekvîr, 81/21) Ayetinde geçen “güvenilen elçi”den maksadın, pek çok müfessirlere göre Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) olduğunu ifade eder. Ancak bu konudaki yorumlar farklıdır. bk. Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsir*, IV, 604; Râzi, *Mefâtih*, XXXI, 70; İbn Kesir, *Tefsir*, I, 19].

85 es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünf*, IV, 124; Kâdi İyâd, *eş-Şifâ*, I, 269.

86 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 263; İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 13.

87 Müslim, Fedâil, 139; İbn Mace, Rühûn, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 162.

gözetmiyordu. Onurlu insan profilinin, dünyevi ihtiras ve hazlarla zedelenmeye başladığında muhaddisler, isnad zincirini aradılar. Çünkü isnad; yalan söylememe özelliğini taşıyan şahsiyetlerin (ravilerin) bir özelliği olacaktır. Nitekim devrin büyük hadis âlimi Muhammed b. Sîrîn (101/719) bu gerçeği şu şekilde dile getirilmiştir: “*Fitne ortaya çıkıncaya kadar (hadis âlimleri) isnad istemezlerdi. Ancak fitne çıkınca hadisin isnadını, ehli sünnetten olanların hadisi alınabilsin ve bidat ehlinden olanların rivayetleri de terk edilebilsin diye sormaya başladılar.*”⁸⁸

Sahabe, Hz. Peygamber’in hayat tarzında yalanın asla yer alamayacağı gerçeğini kabullenmiştir. Onlar, bu özelliği insan onurunu inşa edecek bir hayat olarak Peygamber’in şahsında görmüş ve bunu şahsiyetlerini yücelten değer olarak yaşatmayı hedeflemişlerdir. Bu sebeple sünnet; kitlesel ve siyasi bir hareketten farklı özellik arz etmiş ve fertler üzerinde baskı oluşturmamıştır. Sahabe baskı altında yetişmemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sünneti sayesinde sahabe, şahsiyetini korumuş ve geliştirmiştir. “*Filizini çıkarıp güçlendirmiş ve kalınlaşmış gövdesi üzerine dikilerek ekincileri sevindiren bitki gibi*”⁸⁹ örneği ile anlatılmaları da bunu gösterir.

3) Sünnet; Sahabeye Üstün (İmam) Olma Özelliği Katmıştır.

İnsan tabiatı gereği eşyaya hakim olmak ve hemcinsini yönetmek ister. Ancak kulun, kullar üzerindeki hakimiyetini nefyetmek ve Allah’ın hükmünü varlık üzerinde ortak kılmamak dinin bir gereğidir.⁹⁰

Sahabeden Zeyd b. Hârise (r.a.)’nin Hz. Peygamber (s.a.s.) ile tanışması henüz İslam’ı tebliğ etmeden öncedir. Zeyd b. Hârise, bir gün evinin önünden kaçarılır. Pa-nayırılarda satılmak üzere devrin ticaret ehli Hâkim b. Hızâm tarafından satın alınır. O da Hz. Peygamber’le evli olan teyzesi Hatice binti Huveylid (r.anhâ)’in uhdesine tevdi eder. Nihayet Hz. Peygamber (s.a.s.) henüz dokuz on yaşlarındaki bu çocuğun kendisine bağışlanmasını zevcesinden ister.⁹¹

Zeyd b. Hârise (r.a.)’nin hayatı incelendiğinde -elbette bu durum tarihselci yaklaşım için değer arz etmeyebilir- sünnetin sahabe üzerinde nasıl bir tesir bıraktığının izleri görülür. Bir kaçını hatırlamakta fayda vardır:

88 er-Râmeihürmüzi, *el-Muhaddisü’l-Fâsil*, I, 208; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 214, ez-Zehebî *Mizânu’l-İtidâl*, I, 3; İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, I, 540; İbn Hacer, *Lisanu’l-Mizân*, I, 7.

89 bk. Fetih, 48/29.

90 İlgili ayetler için bk. Âli İmran, 3/189; Yusuf, 12/40; İsrâ, 17/23; Kehf, 18/26; 44; Şûrâ, 42/9; Mü’min, 40/12.

91 İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 386; İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 245.

Öncelikle Hz. Peygamber (s.a.s.) Zeyd b. Hârise'yi çarşıda pazarda alınıp satılacak bir meta olmaktan kurtarmıştır.⁹² Oysa o günlerde Abdullah b. Ömer (r.a.)'in anlatımıyla sahabenin: “Biz اَدْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ “Onları (evlât edindiklerinizi) babalarına nispet ederek çağırın. Allah yanında en doğrusu budur.”⁹³ ayeti indirilinceye kadar Zeyd b. Hârise şeklinde değil Zeyd b. Muhammed (Muhammed'in oğlu Zeyd) diye onu çağırırdık.⁹⁴ dediğine tanık oluyoruz.

1. Zeyd b. Hârise (r.a.)'nin hem özel durumu hem de sahabe içinde yaşadıkları, bütün insanlığa örnektir; Allah Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashâbi içinde bir tek onun adını açıkça anmıştır.⁹⁵

2. Hz. Peygamber (s.a.s.) ile onun baba-evlat gibi görülmesinin yanlışlığı, önceki milletlerin (Yahudi ve Hristiyanların peygamberleri hakkında) yaptıkları ve Peygamber dahi hiç bir kul üzerinde hâkim olamaz dercesine Yüce Allah'ın “Yaratıcılık Şerefi”, Kur'an-ı Kerim'de aziz tutulmuş ve “*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir.*”⁹⁶ buyrulmuştur.

3. Bu hadise ile insan onurunu inşa etme bağlamında Kur'an-ı Kerim'de tüm insanlığa bir ilan yapılmaktadır. O da şudur: Bir babanın evladı üzerinde din adına hâkimiyeti yok hükmündedir: “*Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme.*”⁹⁷

Zeyd b. Hârise (r.a.)'nin hayatına dair sadece bu tespitlerden bile yola çıkarsak sünnetin, onun şahsiyetine kattığı değerlerden bazılarını şu şekilde özetlemek mümkün görülebilir:

Zeyd b. Hârise (r.a.) Mu'te'de sözünün eri, şahadete müştak bir sahâbi olup vahiy kâtipliği yapma şerefine nail olmuştur.⁹⁸ Mu'te'de şehit edilince Hz. Peygamber (s.a.s.), evine taziyeye gitmiş, kızını içli içli ağlarken görünce gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Bunun üzerine Sa'd b. Ubâde (r.a.): “Ya Resulellah neden ağlıyorsunuz?” diye sorduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.), onurlu bir insanın tasdiki mahiyette “*Bu, sevenin sevdiğine özlemidir*”⁹⁹ buyurmuştur.

92 İbn Hişam, *es-Sire*, I, 248; es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünuf*, II, 291.

93 Ahzab, 33/5.

94 Buhârî, Tefsiru Sure, 33/5; Tirmizî, Menakıb, 92; (3814) Tirmizî hadise hasen sahih hükmünü vermiştir.

95 bk. Ahzab, 33/37.

96 Ahzab, 33/40.

97 Ankebût, 29/8.

98 İbn Kesir, *es-Sire*, IV, 669; İbn Hacer, *Takrib*, I, 222.

99 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 47.

Hız. Peygamber (s.a.s.)'in, bu yaklaşımında elbette çok önceye dayanan derin bir hukuk vardır. Ona atfedilen bu onur, geçmişin izlerini taşır.¹⁰⁰ Hız. Peygamber (s.a.s.), Zeyd b. Hârîse'ye güvendiği gibi onun oğluna da güvenmiş Üsâme hakkında "*Sen bizim kardeşimiz ve dostumuzsun*"¹⁰¹ demiştir. Böyle bir babanın evladı olarak Üsâme (r.a.); Resulullah (s.a.s.)'in ahir ömründe ve henüz 18 yaşlarında bir gençken, yetişkin sahabiler arasında münafıkların karşı çıkmasına rağmen;¹⁰² Cezîretü'l-arab'ta¹⁰³ iki dinden söz edilmesin,¹⁰⁴ tek din Allah'ın olsun¹⁰⁵ diye yola çıkan İslam ordusunun komutanı olmuştur.¹⁰⁶

Netice itibarıyla onurlu bir insan, elbette bu değeri haiz bir insan yanında şeref bulabilir. Hız. Peygamber (s.a.s.)'in hayat tarzı (sünnet); Zeyd b. Hârîse (r.a.)'yi yakından etkilemiş ve onu kölelikten imamlığa yükseltmiştir. Zeyd b. Hârîse'nin; ailesi içinde bir baba sıfatıyla onurlu duruşu, Hız. Peygamber (s.a.s.)'in şerefli hayat tarzından yani sünnetten aldığı terbiyenin bir sonucudur.

İnsanın şerefini ortaya koyan duruşu Kur'an-ı Kerim, "*Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz.*"¹⁰⁷ gerçeği ile ortaya koyar. Buradaki üstünlük sadece kılıçların, maddiyatın üstünlüğü değil bilakis inancın ve o inancın gölgesinde gelişen-büyüyen

100 Zeyd b. Hârîse, henüz küçük bir çocukken babası almak üzere yanına geldiğinde, Hız. Peygamber (s.a.s.)'i tercih edip etmemesi hususunda serbest bırakılır. O, "Sen benim için anne-babam yerindedin" diyerek Resulullah (s.a.s.)'i tercih eder. Babası ve amcasının "Yazık sana Zeyd! Kulluğu, hürriyete, babana, amcana ve ailene tercih ediyorsun" demelerine itibar etmez. "Evet, ben bu kişide gördüğümü, ona tercih edeceğim hiçbir insanda asla görmedim" der. (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 30, 42; ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhib*, IV, 574). "O, Resulullah'ın Sevgilisi/Biricidir." (İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 586; el-Beyhâki, *Delâil*, V, 88; es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünf*, V, 26; ed-Diyarbakrî, *Tarihu'l-Hamis*, II, 178)

101 Buhârî, Sulh, 6, Fedâil, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 97; 108; 115; V, 204; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 433; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 130 (Hadisin isnadı sahih olup ez-Zehebî de tashih etmiştir.).

102 Üsâme b. Zeyd b. Hârîse'nin (v.54/673) ordu komutanı olmasına münafıkların karşı çıktığına dair bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, VIII, 258; el-Aynî, *Umde*, XVI, 231.

103 Cezîretü'l-arab; sınırları üzerinde ihtilaf olan bir bölgedir. Fırat'a kadar Anadolu (Rum) ve Şam toprakları, Irak, Basra, Hicaz, Katar, Yemen, Bahreyn, Mısır, Filistin'i içine alan ve Tih Sahrasi'na kadar olan geniş bir alanı kapsar. Arapların geçmişten itibaren gelip yerleştikleri bu coğrafi alan, beş temel bölgeye ayrılır: Tihâme, Hicâz, Necd, Arûz ve Yemen. Geniş bilgi için bk. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, II, 137.

104 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 353, 641; es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünf*, VII, 133.

105 İlgili ayetler için bk. Âl'i İmran, 3/19; Zümer, 39/3.

106 Buhârî, Eymân, 2, Ahkâm, 33, Fedâil, 17, Megazi, 42, 87; Müslim, Fedâil, 63, 64; Tirmizî, Menakıb, 39; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 20, 89, 106, 110.

107 Âl'i İmran, 3/139.

kişiliğin, onurun, haysiyetin, şerefin üstünlüğüdür. Bu nevi üstünlüğü hem Hz. Peygamber (s.a.s.)'in *وَالْفَاجِرُ خَبٌ لَّيِّمٌ* "Mümin, temiz şereflidir; günahkâr ise, düzenbaz alçaktır"¹⁰⁸ gibi sözlerinde hem de sünnetin ferdi ve sosyal her safhasında görebilmek mümkündür.

4) Sünnet; Sahabeyi Güçlü Kılmıştır.

İnsan onurunun hem bireysel, hem de toplumsal değerleri bağlamında zafiyete uğraması ihtimalini Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabına bir misalle açıklar:

"Tıpkı bir sofraya davet edilip üşüştüğünüz gibi, milletlerin size düşmanlık etmesi yakındır. Bir sahabî sorar. O vakit azlığımızdan dolayı mı böyle olacak? Bilakis o gün sayıca çok olacaksınız. Ama selin önündeki çer-çöp gibi olacaksınız. Allah düşmanlarımızın kalbinden sizin heybetinizi (azamet ve saygı gerektiren gücünüzü) çekip alacak. Sizin kalplerinize vehn salacak." Sahabeden biri "Ey Allah'ın Resülü vehn ne demektir? Diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Dünya sevgisi ve ölümü kötü görmektir"*¹⁰⁹ buyurur.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in lisanında *"dünya sevgisi ve ölümü kötü görmek"* şeklinde tarifini bulan (الْوَهْنُ) vehn kelimesi, hadis şârihlerine göre zayıflık anlamındadır.¹¹⁰ İlk lügatçilerden el-Ezherî (370/980); bu kelimeyi Mudar kabilesi tarafından işçinin zayıflığına işaret etmesi olarak kullanıldığını zikreder.¹¹¹ *"Annesi onu, güçsüzlükten güçsüzlüğe uğrayarak karnında taşıymıştı"*¹¹² mealindeki ayetle delil getirir. ez-Zebîdî (1205/1791) ve İbn Manzûr (1311/1890) gibi sonraki dilciler de kadının zayıf olduğu halde çocuğuna gebe kaldığını; bu sebeple hürmete layık bulunduğunu kaydeder. Kişinin dinî ve dünyevi işlerinde zayıflık göstermesi ile zayıf ve bitkin düşmesinin, canlılığını ve gücünü yitirmesi anlamına geldiğini söyler.¹¹³

"Dünya sevgisi ve ölümü kötü görmek"; hem beden hem de ruhen (psikolojik olarak) güçlü durmayı, inançlı bulunmayı gerekli kılan bir hatırlatmadır. Zira cümlenin mefhumu muhâlifî dünyaya bağlı kalmak, ölümü düşünmemek ve ahreti ihmal etmek

108 Ebu Davud, Edeb, 5; Tirmizî, Birr, 41; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, I, 151; (el-Elbânî hadis hakkında sahih/hasen hükmünü vermiştir).

109 Ebu Davud, Melâhim, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 359; V, 278; el-Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, XIII, 16; [el-Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir. bk. *Silsiletü Ehâdisi's-Sahihâ*, II, 647 (958)].

110 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 314; el-Aynî, *Umde*, XIV, 491; el-Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XI, 273.

111 el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, VI, 232.

112 Lokman, 31/14.

113 bk. ez-Zebîdî, *Tâcül-Arûs*, XXXVI, 267; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XIII, 453.

demek olur ki, hadiste selin önündeki çer-çöp örneğine teşbih edilir. Bu ihmalin neticesi, Müslüman üzerinde düşmanlarının kalbinden İslam heybeti (azamet ve saygı gerektiren güç) kaybolur.

Hiç şüphesiz Sahâbilerin dünya sevgisi ve ölümü kötü görmesi ile daha sonradan ortaya çıkan zühd hayatı arasında fark vardır. Sahabeyi diğer nesillerden ayıran ve onurlarını yücelten değerlerin en başta geleni, Kur'an ve Sünnet'in ihyası adına yüklenmiş olduklarıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim, sahabenin bu hususta nasıl bir duruş sergilediğini, Yahudilik ve Hristiyanlığa kıyasla taşımış oldukları görevlerini örnek gösterirken onları "Eğilip secde ederek Allah'tan lütuf ve hoşnutluk dilemek", "Yüzlerinde secdelerin izleri" olmak, "Filizini çıkarıp güçlendirmiş ve kalınlaşmış gövdesi üzerine dikilerek ekincileri sevindiren bitki gibi"¹¹⁴ durmakla tasvir eder.

5) Sahabe Sünnet Sayesinde Geleneği Canlandırır.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, peygamberlik öncesi ve sonrasına işaret eden, insanların şahadette buldukları iki önemli sıfatı vardır. Biri cahiliye döneminde *Muhammedü'l-Emîn=Güvenilir Muhammed*,¹¹⁵ diğeri de tebliğ yıllarında *Muhammedün er-Resul=Peygamber Muhammed*.¹¹⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.) gerek cahiliye devrinde gerekse peygamberliğini ilan ettiği yıllarda, geçmiş ve gelecek arasındaki geleneği canlandırmıştır. Buradaki gelenekten kastımız; Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti, sadece kendine mahsus bir hayat tarzı olmadığıdır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), önceki peygamberlerin şeriatını yaşatmış ve tevhidî canlandırmıştır. Peygamberlerin söylemlerini birleştirmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sünnetinde tevhit, îmân ve İslam'ın gerçekleri bulunmaktadır. Onun sünneti ulu orta ortaya çıkmamış, apansızın zuhur etmemiştir. O "*Hâtemü'n-nebiyyîn = Peygamberlerin sonuncusu*"¹¹⁷ olmakla görevini ifa etmiştir. Bu sebeple âhîr zaman nebîsi, geçmiş ve gelecek arasında bir köprü olmuştur. Geçmişinden uzaklaşan ehl-i kitabı, kendine getirmekle vazifeli olup, gelecek nesli bu hedefe uygun yetiştirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den öğrendiklerini gelecek nesillere aktarma görevini üstlenen sahabe, sünnetin inşasında geçmişle gelecek arasında –peygamberlik görevi hariç- köprü olma geleneğini devam ettirmiştir.

114 İlgili ayet için bk. Fetih, 48/29.

115 İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 69; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 416; İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, IV, 264; İbn Abdilber, *et-Temhid*, X, 45.

116 et-Tayâlisi, *Müsned*, II, 233; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 369; el-Beyhâkî, *Delâil*, I, 370.

117 bk. Ahzab, 33/40; Buhârî, Menakıb, 18; Müslim, Fedâil, 22; Ebu Davud, Fiten, 1; Tirmizî, Fiten, 43; ed-Dârimî, Mukaddime, 8.

6) Sahabe; Sünnet Sayesinde “Öğrenen ve Öğreten Bir Organizasyon” Olma Özelliği Kazanmıştır.

Sünnetin inşasında sahabe, öğrenen ve öğreten bir özelliğe sahiptir. Onlar bu tür bir özelliği bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatında görmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraberlikleri (sohbetleri) önemi haiz bir özellik olan sahabe, aynı zamanda öğrenen ve öğreten şahıslardır. Onların bu özelliği nedeniyle sünnet; nesiller boyu devam edebilme gücünü elde etmiştir. Hayatına mal ettiği için sünnet sahabe ile devam etmiştir. Bilgi sadece söz aktarımından ibaret olmamıştır. Sahabe, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den işittiklerini sadece anlatmakla yetinmemiştir. Bizzat gördüklerini öğrenmiş ve yaşamıştır. Sahabeden sonraki tabii nesli de aynı metotla Kur'an ve hadis ilmini sahabeden almış ve hayata geçirmiştir.

İlk Müslümanlardan Zübeyr b. Avvâm (36/656) (r.a.), Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in Müslüman olmasının ardından onun teşviki ile İslam'a girmiştir.¹¹⁸ Müslüman olduğunda henüz sekiz yaşındadır.¹¹⁹ İslam'a girdiği ilk günlerde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in öldürüldüğü haberi alınca, kılıcına sarılıp Hz. Peygamber (s.a.s.)'i bulmuş ve “Ya Resulallah seni yakaladılar zannettim” diyerek karşısına dikilivermiştir.¹²⁰

Zübeyr b. Avvâm'ın o vakit, henüz on bir yaşlarında olduğu dikkate alınırsa;¹²¹ çocuk denecek yaşta birinin gözünde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yaşadıkları karşısında ne kadar duyarlı davranışlar içinde olduğu görülür. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) nazarında Zübeyr b. Avvâm da merttir ve gelecek vaat eden bir gençtir. O günkü onurlu duruşu karşısında kendisinden memnun kalmış ve dua etmiştir.¹²² Hz. Aişe (r.anha)

118 İbn Sa'd, *et-Tabakat*, III, 73; el-Beyhaki, *Delâil*, II, 165.

119 el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 406 (ez-Zehebi, hadis hakkında yorum yapmamıştır). Zübeyr b. Avvâm'ın İslam'ı kabul ettiği yaşı hakkında on iki, on beş, on altı, on sekiz gibi farklı rivayetler vardır. (İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, II, 510).

120 el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 406 (ez-Zehebi, hadis hakkında yorum yapmamıştır.); Ebu Nuaym, *Delâil*, I, 622.

121 el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 406 (ez-Zehebi, hadis hakkında yorum yapmamıştır). Zübeyr b. Avvâm'ın İslam'ı kabul ettiği yaşı hakkında on iki, on beş, on altı, on sekiz gibi farklı rivayetler vardır. (bk. İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, II, 510) Ancak bu rivayetlerde kafirlerin Hz. Peygamber (s.a.s.)'i alıkoymasına üzerine Zübeyr b. Avvâm'ın, eline kılıcını alarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'i savunmak istemesi manidardır. Zira bu davranışı sonucunda Resulullah (s.a.s.) ona hayır dua etmiştir. Bu yüzden onun İslam'ı kabul ettiği söylenen ve yukarıda geçen muhtelif yaşlar arasında bir tezat oluşur. Bu sebeple zikredilen olayın İslam'ı kabul etmesinin akabinde olması muhtemel olabilir. Bu sebeple biz, metinde el-Hâkim'in verdiği on bir yaş ile ilgili rivayeti tercih ettik.

122 el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 406 (ez-Zehebi *Telhi's*'inde yorum yapmaz.); Ebu Nuaym, *Delâil*, I, 622.

peygamber nazarında ne kadar kıymetli ise erkekler arasında da Zübeyr b. Avvâm o kadar değerlidir.¹²³

Zübeyr b. Avvâm'ın davranışının ardında, her ne kadar babasının Hz. Hatice'nin erkek kardeşi Avvâm, annesinin de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hâlâsı Safiyye olması gibi¹²⁴ şerefini destekleyen ailevî unsurlar varsa da sadece kavmiyetçilik düşüncesi içinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'i savunduğu düşünülemez. Çünkü kavmi ve akrabası içinde Hz. Peygambere karşı koyanlar yok değildir. O, hayatı boyunca sünnete dair yaşadıklarını öğrenmiş, içi kin ve öfke ile dolmamış, öğrenip öğrettiklerine sünnetten aldıkları dışında bir şey katmamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Uhud'da yanından ayrılmayan sayılı sahabîler arasında yer alan Zübeyr b. Avvâm (r.a.)'ın,¹²⁵ sünnetin ihyası adına yaptıkları incelendiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in neden "*Her nebînin bir havârisi vardır. Benim havârim de Zübeyr b. Avvâm'dır.*"¹²⁶ diyerek kendisini onurlandırdığı idrak edilir. Zira bu hadis, Hendek Muharebesi sırasında vârid olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.), o gün Kureyza oğullarından kimin haber getireceğini ashabına sorduğunda her defasında Zübeyr b. Avvâm, Resulullah (s.a.s.)'in isteğine "*Ben getiririm*"¹²⁷ diyerek Hz. Peygamber (s.a.s.)'i takip etmektedir.

Bu tür davranışların hayatı boyunca kendisinden meydana gelmesi az değildir. Her defasında Resulullah (s.a.s.) onun üzerinde sünnetin bıraktığı izlerden memnun kalmış, kendisine güven duymuş ve razı olmuştur; hatta cennetle müjdelenen Müslümanlar arasında adını zikretmiştir.¹²⁸

Onun sünnetle bütünleşen bu özelliği Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra gelen halifelerin de dikkatini çeker. Hz. Ömer (r.a.) vefatından sonra halife olarak tayin edeceği kişiler arasında adını zikreder.¹²⁹

123 ez-Zehebî, *Siyer*, I, 41

124 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 73.

125 İbn Sa'd, *et-Tabakat*, III, 77.

126 Buhârî, Cihad, 40, 41 135, Fedâilü's-Sahabe, 48; İbn Mace, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 89, 102; III, 307, 314; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 408. (ez-Zehebî hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarını uygun olduğunu ifade etmektedir.)

127 İbn Sa'd, *et-Tabakat*, III, 77.

128 Buhârî, F. Sahabe, 8, 13; Müslim, İmare, 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 64, 130; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 97. (ez-Zehebî *Telhis*'inde yorum yapmamıştır.)

129 İbn Sad, *et-Tabakat*, III, 383; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 97 (ez-Zehebî *Telhis*'inde yorum yapmamıştır.).

Bakî b. Mahled'in (276/889) *el-Müsned*'inde 308 hadisi yer almaktadır. Bunlardan ikisi müşterek olarak Sahihayn'da, 7 hadisi ise sadece Buhârî'de geçmektedir.¹³⁰

SONUÇ

Cahiliye, insani değerlerin beşeriyet hayatı boyunca en aşağıya indiği bir zaman dilimidir. İnsanoğlu, yaratılış gayesinden uzaklaşmadığında olup bitenlere bigâne kalamaz. Maddeten ve manen duruş sergiler. Bu, onun kişiliğine etki eden en önemli faktördür. İslam dininde bunun en önemli göstergesi Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatıdır. Onun sünneti tüm insanlığa en güzel örnektir.

Bu tebliğde dinin inşasında “İnsan Peygamber”in rolü üzerinde durulmuş ve sünnetin sahabe hayatına neler kattığı araştırılmıştır. Bunun neticesinde sünnetin; sahabeye itidal ve şahsiyet kazandırdığı, üstün olma (imam) özelliği kattığı, sahabeyi güçlü kıldığı, sahabenin sünnet sayesinde geleneği canlandırdığı, öğrenen ve öğreten bir organizasyon içinde buldukları vurgulanmıştır. Zeyd b. Hârise, Ebu Bekir, Ömer, Zübeyr b. Avvâm (r.anhüm) gibi sahabelerin hayat tarzı irdelenmiş ve sahabe hayatından başka örnekler verilmiştir. Sünnetin inşasındaki sahabe rollerine dair analizler yapılmış, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sahabilere yaklaşımına dikkat çekilmiştir. Onların sünneti anlama ve yorumlamada nasıl bir duruş sergiledikleri -bir tebliğ kapsamında- ele alınmıştır.

İslam'a göre Müslüman en üstündür. Üstün olmasının sebepleri vardır. Bireysel ve toplumsal alanda insanın onuru ahlaki değerlerinin bir sonucudur. Din, kişiyi öncelikle yükümlü tutarken, peygamberi de bulunması gereken konumda insanlara tanıtır. Kulu, bağlı olması gereken değerlerle yüceltir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatı, geçmiş ve gelecek arasındaki geleneği canlandırır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti sadece kendine mahsus bir hayat tarzı değildir. Geçmiş ve gelecek arasında köprüdür. Bu durumda sünnet; onurlu insanı inşa ederken kişilere bağımlı kalmaktan kurtarır. İdeolojiler gibi insanlar üzerinde baskı kurmaz.

Onurlu insanın yetişme, gelişme ve yücelme mahalli sadece İslam'dır. Sadece bilgi aktarımı yeterli değildir. İslam, Kur'an merkezli bir inanç fikrini, Sünnet ekseninde amelî bir hayata taşır. Sahabe bu bakımdan önemlidir. Son ilahî din İslam, “*insan peygamber*” şahsında yükselmiştir. Onun için günümüz insanı, sünneti hayatına mal etmedikçe tam manasıyla onurlu bir hayatı ikâme ve idâme edemez.

130 ez-Zehabi, *Siyer*, I, 41.

**KAYNAKLAR (MÜELLİF ADLARININ BAŞINDAKİ “EL” TAKISI
KALDIRILMIŞTIR.)**

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed (1162/1748), *Keşfu'l-hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, I-II, (thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf), el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000 1. Baskı

Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed (241/855), *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (thk. Şuayb Arnâûd, Adil Müşşid), Müessesetü'r-Risale, 1421/2001, 1. Baskı

Âlûsî, Şihabuddin Mahmud b. Abdullah el-Hüseyinî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, I-XVI, (thk. Ali Abdülbâz Atıyye), Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995

Askerî, Ebu Hilal Yahya b. Mihrân (395/1004), *el-Furûku'l-Lügaviyye*, (thk. Muhammed İbrahim Selim), Dâru'l-İlim ve's-Sekâfe, Kahire, trs.

Aynî, Ebu Muhammed Bedrüddin, (855/1451), *Şerhu Sünen-i Ebi Davud*, I-VII, (thk. Ebu'l-Münzir Halid b. İbrahim), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1420/1999, 1. Baskı; *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.

Azimâbâdi, Ebu Abdurrahman Muhammed Eşref b. Emîr (1329/1911), *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebi Davud*, I-XIV, (İbn Kayyim'in *Tehzîbü Süneni Ebi Davud ve İzâhu İlelihî ve Müşkilâtihî* eseri ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, 2. Baskı

Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin (458/1065), *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Şerîa*, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985, 1. Baskı; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1424/2003, 3. Baskı; *Şüabü'l-İmân*, I-XIV, (thk. Abdülalî Abdülhamid, Muhtar Ahmed Nedvî), Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (256/869), *el-Edebü'l-Müfred*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1409/1989, 3. Baskı; *Kitâbü'd-Duafâ*, Mektebetü İbn Abbas, 1426/2005, 1. Baskı; *et-Târihu'l-Evsat*, I-IV, (thk. Teysir b. Sa'd), Dâru Rüşd, Riyad 1426/2005, 1. Baskı.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdussamed (255/868), *Müsnedü'd-Dârimî (Sünenü'd-Dârimî)*, I-IV, (thk. Hüseyin Selim Esed Dârânî), Dâru'l-Muğni, Suudi Arabistan 1421/2000, 1. Baskı

Diyarbakrî, Hüseyin b. Muhammed el-Hasen (966/1558), *Tarihu'l-Hamîs fî Ahvâl-i Enfesi'n-Nefîs*, I-II, Dâru sâdir, Beyrut, trs.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (275/888), *el-Merâsîl*, (Thk. Şuayb el-Arnâûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1408/1988, 1. Baskı.; *Sünenü Ebi Davud*, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs.

Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî (745/1344), *el-Bahru'l-Muhît*, (thk. Sidki Muhammed Cemil) Dâru'l-fikr, Beyrut 1420/1999,

Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî (430/1038), *Delâilü'n-Nübüvve*, I-II, (thk. Muhammed Ravvâs el-Kal'acı), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1406/1986, 2. Baskı

Elbânî, Ebu Abdurrahman Nâsiruddin (1420/1999), *Sahihu Ebi Davud*, I-VII, Müessesetü Garrâs, Kuveyt 1423/2002, 1. Baskı; *Silsiletü'-Ehâdisi's-Sahihâ ve Eş'yün min Fikihâ ve Fevâidihâ*, I-VI, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1415/1995, 1. Baskı

Ercilasun, Ahmed Bican, (Mehmedoğlu Aliyev, Almas Şayhulov, Erden Zadauli Kajibek, Kadiralı Konkobay Uulu, Berdak Yusuf, Cebbarmehmet Göklenov, Valeriy uyguroğlu, Ali Çeçenov), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara 1991, 2. Baskı.

Erul, Bünyamin, *Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber*, (IX. Kur'an Sempozyumu, Kur'an'da Ahlaki Değerler, 2006, Konya), Fecr Yay. Ankara 2007

Ezherî, Ebu Mansur Mahmud b. Ahmed (370/980), *Tehzîbü'l-Lüga*, I-VIII, (thk. Muhammed Avvâd), Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut 1421/2001, 1. Baskı.

Hâkim, Ebu Abdullah en-Nisâbüri (405/1014), *el-Medhal ilâ Kitabi'l-İklîl*, (thk. Fuâd Abdülmun'im Ahmed), Dâru'd-Da've, İskenderiye, trs. ; *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, I-IV, (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, 1. Baskı

Halebî, Ali b. Burhanüddin (1044/1634), *es-Siretü'l-Halebiyye fî Sireti'l-Emîn el-Me'mûn*, I-III, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1400/1980

Hamevî, Ebu Abdullah Yâkût b. Abdullah Şihâbüddin (626/1228), *Mu'cemü'l-Buldân*, I-VII, Dâru Sâdir, Beyrut 1410/1995, 2. Baskı

Hatib el-Bağdadî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali (463/1070), *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivaye*, (thk. Ebu Abdullah es-Surekî, İbrahim b. Hamdi el-Medeni), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, trs.

Heysemî, Nûruddin Ali b. Ebi Bekr (807/1404), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, I-X, Dâru'l-fikr, Beyrut 1412/1992

İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah (463/1070), *et-Temhîd, Limâ fi'l-Muvatta'i Mine'l-Meâni ve'l-Esânîd*, I, XXIV, (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebir el-Bekrî), Vezâretü'l-Umûmî'l-Evkâf, Mağrib 1387/1978;

el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashab, I-IV, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvi), Dâru'l-Ciyîl, Beyrut 1412/1992, 1. Baskı.

İbn Adi, Ebu Ahmed el-Curcânî (365/975), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Rical*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvid), el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, 1. Baskı

İbn Balabân, Alâüddin Ali b. Balabân el-Fârisî (739/1338), *el-İhsan fî Takrîbi Sahihi İbn Hibbân*, I-XVIII, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1408/1988, 1. Baskı

İbn Battâl, Ebul Hasen Ali b. Halef (449/1057), *Şerhu Sahihi'l-Buhârî Li'bni Battâl* I-X, (thk. Ebu Temim Yasir b. İbrahim), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1423/2003, 2. Baskı

İbn Cemâ'a, Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Hamevî (733/1332), *el-Menhelü'r-Revî fî Muhtasar-ı Ulûmi'l-Hadisi'n-Nebevî*, (thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1406/1986, 2. Baskı

İbn Ebi Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman er-Râzî (327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâiretü'l-Meârifî'l-Usmâniyye, Haydarâbâd 1271/1952, 1. Baskı

İbn Ebi Şeybe, Ebubekir Abdullah b. Muhammed (235/849), *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, I-VII, (Thk. Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409/1989, 1. Baskı.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrici Ehâdisi'r-Râfi'l Kebir*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1989, 1. Baskı ; *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379/1958, *Lisânü'l-Mizân*, I-VII, Müessesetü'l-A'lâmî, Beyrut 1390/1971, 2. Baskı ; *Takribu't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşid, Suriye 1406/1986, 1. Baskı

İbn Hibbân, Ebu Hâtim et-Temîmî el-Büstî (354/965), *es-Sikât*, I-IX, (thk. es-Seyyid Şerefüddin Ahmed), Dâru'l-Fikr, 1395/1975, 1. Baskı.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemalüddin Abdümelik (213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye li'bni Hişam*, I-II, (thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyârî), Matbaatü el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1375/1955, 2. Baskı

İbn Huzeyme, Ebu Bekir Muhammed b. İshak en-Nisabûrî (311/923), *Sahihu İbn Huzeyme*, I-IV, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa Abdülvahid), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1395/1976; Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, I-VIII, (thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme), Dâru Tayyibe, 1420/1999, 2. Baskı

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrer el-Afrikî el-Mısri (1311/1890), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, 1. Baskı

İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman el-Hanbelî (795/1392), *Şerhu İleli't-Tirmizî*, (thk. Hemmâm Abdurrahim Saîd), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1407/1987, 1. Baskı

İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd el-Basrî (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1995, 1. Baskı

İbnu's-Salah, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman, (643/1245) *Ma'rifetü Envâi Ulûmi'l-Hadis (Mukaddimetü İbni's-Salah)*, (thk. Nuruddin İtr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1406/1986.

İsbehâni, el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb (425/1033), *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986.

Kâdi İyâd, Ebu'l-Fadl İyâd b. Musa b. İyâd el-Yahsubî (544/1149), *eş-Şifâ bi Ta'rifi Hukukî'l-Mustafâ*, I-II, Dâru'l-Feyhâ, Ammân 1407/1987, 2. Baskı

Kastallâni, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebibekir b. Abdilmelik (923/1517), *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, I-X, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, Mısır 1323/1902, 7. Baskı; *el-Mevâhibü'l-Ledünniye bi'l-Minahî'l-Muhammediyye*, I-III, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Mısır, trs.

Kurtubî, Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed (671/1272), *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an* (thk. Semir el-Buhârî), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1423/2003

Malik, b. Enes b. Malik b. Âmir el-Medenî (179/795), *el-Muvatta'* (thk. Muhammed Mustafa el-Azamî), Müessesetü Zâyed b. Sultan Âli Nehyân, 1425/2004, 1. Baskı

Meydan Larousse, *Büyük Lügat ve Ansiklopedi (Grand Larousse Encyclopédique, Libraririe Larousse Paris 1960)* Meydan Yayınevi, İstanbul 1972.

Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen el-Ezdî el-Belhî (150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (thk. Abdullah Mahmud), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1423/2002, 1. Baskı

Mübârekpûrî, Ebu'l-alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim (1353/1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Müttekî, Alâuddin Ali b. Hüsâmüddin el-Hindî (975/1567), *Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl*, (thk. Bekrî Hayyâtî, Safvet es-Sekâ), Müessesetü'r-Risale, 1401/1981 5. Baskı

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, (Thk. Kemal Yusuf el-Hût), Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, Beyrut 1405/1985, 1. Baskı.; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, (thk. Hasen Abdülmun'im Şibli), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1421/2001, 1. Baskı

Râmehürmüzî, Ebu Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman (360/970), *el-Muhaddisü'l-Fâsil Beyner'-Râvî ve'l-Vâî*, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984, 3. Baskı

Râzî, Muhammed b. Ömer Fahrüddin (1209/1794), *Mefâtihi'l-Ğayb*, I-XXXII, Dâru İhyâi't-Türâsil Arabî, Beyrut, trs.

Ruth A. Wallace, Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (çev. Leyla Elburuz, Ramis Aras), Punto Yayıncılık, İzmir 2004.

Süheylî, Ebul Kasım Abdurrahman b. Abdullah (581/1185), *er-Ravdu'l-Ünf*, I-VII, (thk. Ömer Abdüsselam es-Sellâmî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, Beyrut 1421/2000, 1. Baskı

Şâfiî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris, (204/819), *Tefsîru'l-İmam eş-Şâfiî*, I-III (Thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, Doktora Tezi), Dâru't-Teymûriyye, Suûdi Arabistan 1427/2006, 1. Baskı.

Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, 16. Baskı.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (360/970), *el-Mu'cemu'l- Kebir*, I-XXV, (Thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Silefî), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1415/1994, 2.Baskı.

Tayâlisî, Ebu Davud Süleyman b. Davud, (204/819), *Müsnedü Ebi Davud et-Tayâlisî*, I-IV, (thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki), Dâru Hicr, Mısır 1419/1999, 1. Baskı

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa (279/892), *el-Câmiu's-Sahih (Sünenü't-Tirmizî)*, I-V, (Ahmed Muhammed Şakir ve el-Elbânî tahkiki ile birlikte) Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.

Ukaylî, Ebu Cafer Muhammed b. Amr (322/933), *ed-Duafâ*, I-IV, (Thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acı), Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984, 1. Baskı

Zebidî, Ebul Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzak (1205/1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XXXX, (thk. Heyet), Dâru'l-Hidaye.

Zehebî, Ebu Abdullah Şemsüddin, (748/1347), *Mîzânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Rical*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1382/1963, 1. Baskı; *Târihu'l-İslam ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, I- LII, (thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1413/1993, 2. Baskı; *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivayetün fi'l-Kütübi'l-Sitte*, (ta'lik ve tahrir: Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kible, Cidde, trs.; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâüd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut. trs.

Zemaşeri, Ebul Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer (538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidit Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil fi Vücûhi't-Tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1407/1987.

Zürkânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdülbaki (1122/1710), *Şerhu'z-Zürkânî alâ'l-Mevâhibi'l-Ledünniye*, I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, 1. Baskı.